

Н. А. Седова,
кандидат психологічних наук

ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНО-ЦІННІСНОЇ СФЕРИ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті висвітлені питання дослідження та узагальнення проблем, пов'язаних з умовами розвитку та формування пластичності нервової системи дітей дошкільного віку. Проведено аналіз ролі культурного, естетичного та духовного виховання дитини, впливу міжособистісних стосунків у сім'ї та статусу, який дитина посідає в дошкільному закладі.

Ключові слова: емоційно-ціннісна сфера, ампліфікація психічного розвитку дитини.

Постановка проблеми. Дошкільне дитинство є початковим періодом становлення особистості, коли формуються основи характеру, ставлення до себе, навколишнього світу, людей, засвоюються моральні норми поведінки, важливі для особистісного розвитку дитини. Перші уроки моралі дитина засвоює в сім'ї, опановуючи з допомогою батьків норми порядності, доброти, працьовитості тощо.

Знання моральних норм є етапом морального вдосконалення. Механізмом перетворення моральних норм на суб'єктивну моральність є моральні почуття – стійкі переживання у свідомості дитини, її суб'єктивне ставлення до себе, явищ суспільного буття, до інших людей.

У віці 6–7 років, дитина має пережити дуже важливі зміни в своєму житті. Вона повинна перестати добре поводитись тільки за бажанням дорослих, і почати поводитись добре, згідно із своїм власним вольовим рішенням.

Пластичність нервової системи дошкільника є передумовою його високої емоційної активності. Навколишні предмети та явища завжди викликають у нього певні елементарні емоції: задоволення або незадоволення.

Адже, щоб виховання набуло гуманістичного характеру, воно має здійснюватися головним чином через організацію та керівництво дитячими видами діяльності (насамперед грою) та забезпечення найбільш сприятливих умов для розвитку в цих видах діяльності специфічних вікових особливостей (образних форм мислення, соціальних емоцій тощо).

На наш погляд, про це варто нагадати особливо сьогодні, коли доволі часто в дошкільне виховання неправомірно переносяться зміст і методи роботи зі шкільної системи, що призводить до «розпаду» специфічних видів діяльності, витіснення з життя дітей гри та спілкування з дорослими.

Актуальність даного дослідження обумовлена, з одного боку, об'єктивною необхідністю вдосконалення системи дошкільного виховання, з другого — низьким рівнем висвітлення питань, пов'язаних з позитивним впливом використання інноваційних методів виховання дітей старшого дошкільного віку.

Ціллю статті є дослідження та узагальнення проблем, пов'язаних з умовами розвитку та формування пластичності нервової системи дітей дошкільного віку. Необхідність нового розуміння ролі культурного, естетичного та духовного виховання дитини, впливу міжособистісних стосунків в сім'ї і статусу, який дитина посідає в дошкільному закладі, потреба у вдосконаленні існуючих підходів до виховання і навчання дітей.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Однією з умов виникнення у дошкільника складних емоцій і почуттів є взаємозв'язок і взаємозалежність емоційних і пізнавальних процесів — двох найважливіших сфер його психічного розвитку. Виховання відчуттів у дитини має служити, перш за все, формуванню гармонійно розвинутої особистості, і одним з по-казників цієї гармонії є певне співвідношення інтелектуального та емоційного розвитку.

Проте погляди різних вчених щодо природи емоцій відчутно різняться. Вітчизняні психологи вважають, що емоції – це особлива форма ставлення до предметів і явищ дійсності, виокремлюючи при цьому три аспекти емоційних процесів: аспект переживання (С. Л. Рубінштейн, Г. Х. Шингаров); аспект ставлення (П. М. Якобсон, В. М. Мясішев); аспект віддзеркалення (В. К. Вілюнас, Г. О. Фортунатов).

Закордонні вчені, зокрема У. Джемс в 1884 році висловив, а в 1894 році розвинув тезу про те, що безпосередньо за сприйняттям збудливого факту слідує тілесна зміна, а переживання цих змін і є емоціями. Подібну точку зору розділяв і датський дослідник К. Г. Ланге: на його думку, емоції виникають в результаті моторних змін, що викликані деякими подразниками. Хоча позиції У. Джемса і К. Г. Ланге не зовсім ідентичні, внаслідок збігу в часі їх теорій (К. Г. Ланге опублікував свою роботу в 1885 році), їх стали розглядати як єдину теорію, відому нині, як «теорія Джемса – Ланге» [29, с. 65].

Разом з вивченням емоційної сфери дитини дошкільного віку, треба звернути увагу і на її моральний розвиток. Становлення уявлень особистості про світ, стосунки людей, про себе починається у дошкільному дитинстві одночасно з розвитком почуттів і моральних якостей (гуманізму, колективізму, любові до батьків тощо).

За останній час отримано велику кількість фактів, систематизовано безліч спостережень, накопичено певний досвід експериментального дослідження емоційно-ціннісної сфери особистості. В нагромадженні фактів вже починають виокремлюватись контури цілісної системи.

Ще у 70-х роках минулого століття видатний психолог О. В. Запорожець, висунув концепцію ампліфікації (розширення та поглиблення) психічного розвитку дитини. Вчений наголошував на самоцінності дошкільного віку як визначального періоду в особистісному становленні людини.

Виклад основного матеріалу. Діти 6–7 річного віку у зв'язку із загальним (психічним та особистісним) розвитком виявляють

виразне прагнення посісти нове, значущіше становище у житті, виконувати нову, важливу не лише для них, а й для оточення роботу. Реалізуючи це прагнення, вони вступають у суперечність зі стилем свого життя, їх перестає тішити гра.

Дошкільний період закінчується кризою семи років. Вона проявляється у втраті дитячої безпосередності, замкненості, дещо штучній поведінці дитини, клоунаді, кривлянні й маніженні. Дитина починає диференціювати внутрішню і зовнішню сторони своєї особистості, усвідомлювати зміст своїх переживань (сердита дитина розуміє, що вона сердита), узагальнювати їх.

Є. Антьє дослідила ще одну ознаку кризи семи років, назвавши її симптомом «гіркої цукерки», коли дитині погано, але вона цього не показує. Дорослі опиняються перед новими труднощами у вихованні, бо малюк стає важко керованим, а часом і взагалі некерованим та агресивним [1, с. 35].

Очевидно, що дитині властива певна агресивність. Дитяча агресивність, поза сумнівом, піддасть важкому випробуванню терпіння батьків і створить напруженість у стосунках з дитиною.

Найкращий спосіб уникнути надмірної агресивності в дитині — ставитися до неї з любов'ю. Звичайно чітко виражена агресивність відрізняє якраз тих дітей, які дивують своїх батьків несподіваними, нехай навіть нечастими, проявами пошани, слухняності, прихильності, коли хочуть отримати прощення, — це їх спосіб домогтися любові [1, с. 56].

Досить часто батькам доводиться стикатися із впертістю дітей, коли вони відкидають всі авторитети і ні за які блага не бажають слухатися старших. Це періодично буває з кожною дитиною і, хоча триває недовго, вкрай нервує батьків. Найскладніше в такій проблемі — адекватна реакція на впертість дітей, на цей своєрідний виклик.

Впертість так дивує і кривдить батьків, вони настільки уражені власним безсиллям, що легко втрачають психологічну рівновагу і починають поводитися неправильно. Звичайно вони намагаються знов затвердити свій авторитет таким сильним натиском на дитину, проявляють такий могутній гнів, що втрачають повагу дитини остаточно, навіть якщо змушують малюка підкорятися. В інших випадках вдають, ніби їх аніскільки не хвилює його впертість, і починають нехтувати дитиною.

На нашу думку, рішучість, з якою батьки захищають свою позицію в спілкуванні зі впертими дітьми, більш ефективна, ніж примушення. При цьому своєю адекватною поведінкою батьки не тільки демонструють дитині кращу норму поведінки, яку вона може наслідувати з користю для себе, але виключають ймовірність появи відчуття вини, часто викликаної після спалахів гніву.

Практика контролю над собою — найкращий спосіб навчити самоконтролю дітей. Інколи діти у своїй поведінці виявляють неабиякий егоїзм. Батьки в свою чергу навіть намагаються не помічати, що захоплення дитини будь-якою річчю стає надмірним. З тієї хвилини, як тільки діти починають ходити, батьки постійно навчають їх поняттю про власність. Постійно нагадують, що ця річ може зламатися, а ту чіпати не можна, що ця — чужа і так далі. Пізніше, коли діти почнуть просити будь-що, дорослі складають цілі історії, перш ніж задовольнити їх бажання. Або відмовляють, тому що річ дорого коштує.

О. М. Байер, спостерігаючи за дітьми дошкільного віку, дійшла висновку, що вже в 5–6 років діти порівнюють свої іграшки, свою «власність» з іграшками однолітків і часто страждають, якщо в них іграшок менше ніж в інших. І звичайно, мимовільно замислюються, чи не означає це що батьки недостатньо люблять їх. Крім того, вони стають ревнивими не тільки до іграшок братів і сестер, але також до любові, яку батьки розподіляють між ними [2, с. 23].

У цьому віці діти починають розуміти, як важливо володіти чимось. Проте відчуття власності, яке розвивається у дитини, не єдина причина егоїзму. Воно лише готує психологічний ґрунт, на якому формується характер. Дитина неправильно розцінюватиме володіння речами і стане егоїстом лише в тому випадку, коли її впевненості в собі загрожуватиме втрата батьківської любові.

Малюк може мати безліч іграшок і бути при цьому недовірливим егоїстом. Його невміння поділитися іграшками з іншими майже завжди може тлумачити як знак недовіри. Він думає, що інші не будуть відповідати йому тим же відчуттям, яке йому самому так важко проявити. Він виріс тільки зовні, оточуючи себе іграшками — ні чим іншим, як заміною, сурогатом багатства і теплоти відчуттів, яких у нього не було або було мало.

Для розвитку особистості дитини віком від 3 до 6 років украй необхідна прихильність оточуючих. Без неї дитина може стати жертвою страхів і тривожних переживань, її може вразити психічна атрофія, слід від якої нерідко зберігається протягом усього життя і позначається на смаках і волі індивіда.

Найкращий спосіб попередити подальший розвиток егоїзму полягає в тому, що батьки повинні цілком, без залишку присвятити себе дітям. Це означає, що дітям перш за все і головним чином потрібна увага та любов, а не іграшки та задоволення, які можна купити за гроші.

Часто діти дошкільного віку виявляють неслухняність. У твердженні, що дитина неслухняна, звичайно криється ще дещо окрім самого факту неслухняності — а саме, невиконання розпоряджень. До того ж дитина може не слухатися батьків, але бути слухняною з іншими людьми.

Єдиний спосіб подолати подібну складність — спробувати трохи менше повчати дітей і частіше проводити з ними час, формуючи у спільній діяльності мотивацію до виконання соціально корисних дій.

Майже всі діти 6–7 річного віку готові до навчання і хочуть йти до школи, у багатьох, однак переважає зовнішня мотивація: «В мене буде портфель», «Я піду з букетом квітів» тощо. На думку І. Ю. Кулагіної саме в цьому прагненні закорінені можливості подолання кризи семи років, адже вступ до школи засвідчує перехід до нової, суспільно значущої та суспільно оцінюваної діяльності — навчання. Дуже важливо, щоб ці зміни у житті дитини узгоджувалися з її внутрішньою потребою [6, с. 73].

Під кінець дошкільного віку у дитини вже сформовані основні елементи вольової дії — внутрішнього зусилля, необхідного для виконання певної діяльності. Вона здатна поставити мету, прийняти рішення, окреслити план дій, виконати його, виявити зусилля для подолання перешкод, оцінити результат своєї дії.

Досліджуючи вольові процеси у дітей, зазначимо, що в дошкільному віці вони успішніше досягають мети за наявності ігрової мотивації, коли їх поведінку оцінюють однолітки (командна гра). Про вольову готовність дошкільників свідчить високий рівень довільності їх рухів і поведінки. Довільність рухів виявляється у письмі, правильному використанні навчального

приладдя, підтриманні порядку на письмовому столі, парті, у портфелі. Довільність поведінки — у навмисному заучуванні віршів, можливості побороти певне бажання, відмовитися від гри заради іншої справи, наприклад допомоги матері.

Саме здатність дитини підкорити мотиви своєї поведінки поставленій меті має важливе значення для подальшого майбутнього школяра. Вольова готовність передбачає і здатність стримувати свої емоції та імпульсивні дії, зосереджуватися на виконуваному завданні, слуханні мови старшого тощо.

Однією з умов виникнення у дошкільника складних емоцій і відчуттів є взаємозв'язок і взаємозалежність емоційних і пізнавальних процесів — двох найважливіших сфер його психічного розвитку.

Виховання відчуттів у дитини повинне служити, перш за все, формуванню гармонійно розвинутої особистості, і одним з показників цієї гармонії є певне співвідношення інтелектуального і емоційного розвитку. Недооцінка цієї вимоги, як правило, веде до перебільшеного, одностороннього розвитку будь-якої однієї якості, частіше за все інтелекту, що, по-перше, не дає можливості глибоко зрозуміти особливості самого мислення і управління його розвитком, а по-друге, не дозволяє до кінця з'ясувати роль таких могутніх регуляторів поведінки дитини, як мотиви, цінності та емоції.

В статье рассмотрены вопросы исследования и обобщения проблем, связанных с условиями развития и формирования пластичности нервной системы детей дошкольного возраста. Проведен анализ роли культурного, эстетического и духовного воспитания ребёнка, влияния межличностных отношений в семье и статуса который ребёнок занимает в дошкольном учреждении.

Ключевые слова: емоціонально-ціннісна сфера, ампліфікація психічного розвитку ребінка.

The article highlights the research questions and summarize the problems associated with the conditions of formation and plasticity of the nervous system in children of preschool age. The analysis of the cultural, aesthetic and spiritual upbringing of the child, the impact of interpersonal relationships in the family and status, that the child is in preschool.

Preschool childhood is the initial period of identity formation when the basis of character, attitude to the world is formed, people are assimilated with moral norms of behaviour that are important for personal development. The first lessons of morality child learns in a family with parents mastering the rules of decency, kindness, diligence, etc. Knowledge of moral norms is the stage of moral development. The mechanism of transformation of moral standards on morality is subjective moral sense.

One of the conditions for the emergence of a preschooler complex emotions and feelings is the interrelation and interdependence of emotional and cognitive processes – the two most important aspects of his mental development. Parenting a child's feelings should be, above all, the formation of harmoniously developed personality, and one of the indicators of this harmony is a definite correlation of intellectual and emotional development.

Together with the study of the emotional sphere of the child of preschool age, we should pay attention to his moral development. The formation of individual perceptions of the world, the relationship of people, about himself begins in the preschool childhood simultaneously with the development of feelings and moral qualities.

Pre-crisis period ends with seven years age. It manifests itself in the loss of children's spontaneity, isolation, somewhat artificial child's behavior, clowning, and affectation. The child begins to differentiate the internal and external sides of his personality, to understand the content of their experiences.

The only way to overcome such a difficulty is to try a little less often teach children and spend time with them, forming a joint activity motivation to perform socially useful activities.

Keywords: emotional value sphere, the amplification of the mental development of children, behavior, childhood, preschool period, activities, learning, motivation.

Список літератури

1. *Антъє Є.* Агрессивность. — М.: Фаир-Пресс, 2006. — 192с.
2. *Байер О. М.* Охорона емоційного здоров'я дитини в умовах сучасного дошкільного навчального закладу Матеріали всеукраїнського форуму «Здоров'я дітей — майбутнє України». Частина I. — К., 2007. — С. 52–57.
3. *Бютнер К.* Жить с агрессивными детьми. — М.: Педагогика, 1991. — 144 с.
4. *Болотина Л. Р.* Дошкольная педагогика: Учебное пособие для студентов средних педагогических учебных заведений. 2-е изд. — М.: Издательский центр «Академия», 1997. — С. 240.
5. *Джемс У.* Психология: Пер. с англ. (Уильям Джемс). — М.: Педагогика, 1991. — 367 с.
6. *Кулагина И. Ю.* Возрастная психология: Развитие ребенка от рождения до 17 лет. — 2-е изд. — М.: Изд-во УРАО, 1997. — 176 с.